

НОВІ МАТЕРІАЛИ З АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК ДАВНЬОРУСЬКОГО ПУТИВЛЯ

В статті представлені матеріали, які були виявлені в результаті шурфування і спостережень за земляними роботами в ході проведення археологічних експертиз при відведенні земельних ділянок на території м. Путивль Сумської області.

Цікаві матеріали були отримані під час дослідження двох ділянок території посаду давньоруського Путивля. В ході спостережень за земляними роботами на вул. Воровського була виявлена глинобитна піч XIII ст. і матеріали XIII-XVI ст. На другій ділянці, що розташована на вул. Островського, під час шурфування знайдені фрагменти посуду XI-XIV ст. і керамічні матеріали, що свідчать про виробництво дьогтю.

Ключові слова: археологічна експертиза, глинобитна піч, давньоруська кераміка, виробництво дьогтю.

Систематичні дослідження Путивля були розпочаті Д.Т. Березовцем у 1947 р. Він уперше обстежив територію сучасного міста та його околиць, провів розвідувальні розкопки на Городку, в урочищах Підмонастирська Слобода, Микільська Гірка, зробив зачистку схилу біля маслозаводу, де виявив потужні культурні шари до 2 м часів давньої Русі [1, 242-243].

У 1960-1961 рр. на Городку – дитинці давньоруського Путивля, масштабні роботи проводив В.А. Богусевич, який відкрив залишки кам'яної будівлі, визначеної як церква XII ст. [2, 165-167].

Залишки кам'яної церкви у 1965 р. ще раз досліджував Б.О. Рибаків і в результаті спостережень за культурними нашаруваннями датував її 30-ми роками XIII ст. Крім розкопок на Городку, Б.О. Рибаків провів дослідження в урочищі Підмонастирська Слобода [3, 154-156].

Найбільш знаковими й масштабними стали розкопки 1979-1983 рр. Лівобережної слов'яно-руської експедиції (начальник О.В. Сухобоков) [4]. Дослідження на території Путивля проводились в урочищах Підмонастирська Слобода (1979 р.), Микільська Гірка (1979-1980 р.), Городок (1979 – 1691 рр.), Коптєва Гора (1979-1981 р.) та Молокозавод (1982 р.).

Посад давнього Путивля практично не досліджувався, якщо не враховувати розвідувальні шурфи Д.Т. Березовця та О.В. Сухобокова. Він локалізується у центральній та західній частинах міста і тягнеться вузькою смугою уздовж Сейму, займаючи виступи, пологі схили та ділянки берегового плато правого берега. Про густу заселеність посаду в давньоруський час свідчать залишки роменських, давньоруських і пізньосередньовічних матеріалів, які тут зустрічаються у великій кількості під час проведення земляних робіт [5, 129].

Межі посаду поки що не встановлені, тому подальші спостереження за земляними робота-

ми на території міста мають актуальне значення. Так, протягом останніх років (2007-2010 рр.) під час археологічних експертиз при відведенні земельних ділянок проводились шурфування та спостереження за земляними роботами в різних частинах Путивля. В ході досліджень поблизу Микільської Гірки (вул.Воровського) та молокозаводу (вул. Островського) були отримані цікаві матеріали давньоруського часу XI-XIV ст.

У листопаді 2008 р. для облаштування водогону по вул. Воровського (з боку Микільської Гірки до перехрестя з вул. Островського) між пішохідною доріжкою уздовж парканів і проїжджою частиною вулиці прокладалася водогінна траншея довжиною 30 м і шириною 0,5 м [6]. Вона була орієнтована по лінії південь – північ і поділялась на 10 відрізків по 3 м, які прокопували через один на глибину 1,4 м. У північному кінці третього прокопаного відрізка (загалом п'ятого) на глибині 1,4 м було виявлено перепалену глину. До траншеї зробили прирізку, в якій було розчищено практично повністю збережену глиняні піч. Лише її північна стінка біля устя була пошкоджена круглою ямою діаметром 0,4 м, що призначалась для установки стовпа електропередач і прорізала піч до материка. Пошкодження загалом не заважали простежити конструкцію печі (рис. 1).

Споруда глинобитна, висотою 0,67 м, мала форму конуса із зрізаною вершиною. По зовнішньому контуру її діаметр вгорі становив 0,83 м, а основи

Рис. 1. Глинобитна піч, знайдена на вул. Воровського в Путивлі

– 1,3 м. Горизонтальну поверхню круглого верху печі оточував бортик шириною 3-8 см і висотою 3 см, тобто верх мав характер жаровні. Устя печі було повернуте на захід, оформлене у вигляді арки шириною 0,3 м, висотою 0,35 м, висота купольного зводу сягала 0,46 м. Стінки в нижній частині мали товщину 0,25-0,35 м, а вище – 0,2-0,3 м; зсередини вони на 8-10 см пропечені до червоно-цегляного кольору. Назовні верх і стінки печі обмазані шаром світлої глини товщиною від 5 см внизу до 1 см вгорі. Глинобитний черинь розміром 1,09 x 0,74 м на 10 см виступав назовні і закінчувався бортиком товщиною 8 см і висотою 2,5 см (рис. 2). Черинь, розташований на рівні підлоги житла, був товщиною 0,1-0,12 м, одношаровий, рівномірно випалений, без використання битого посуду у глиняній масі. Під ним також не виявлено ніякої забивки, лише

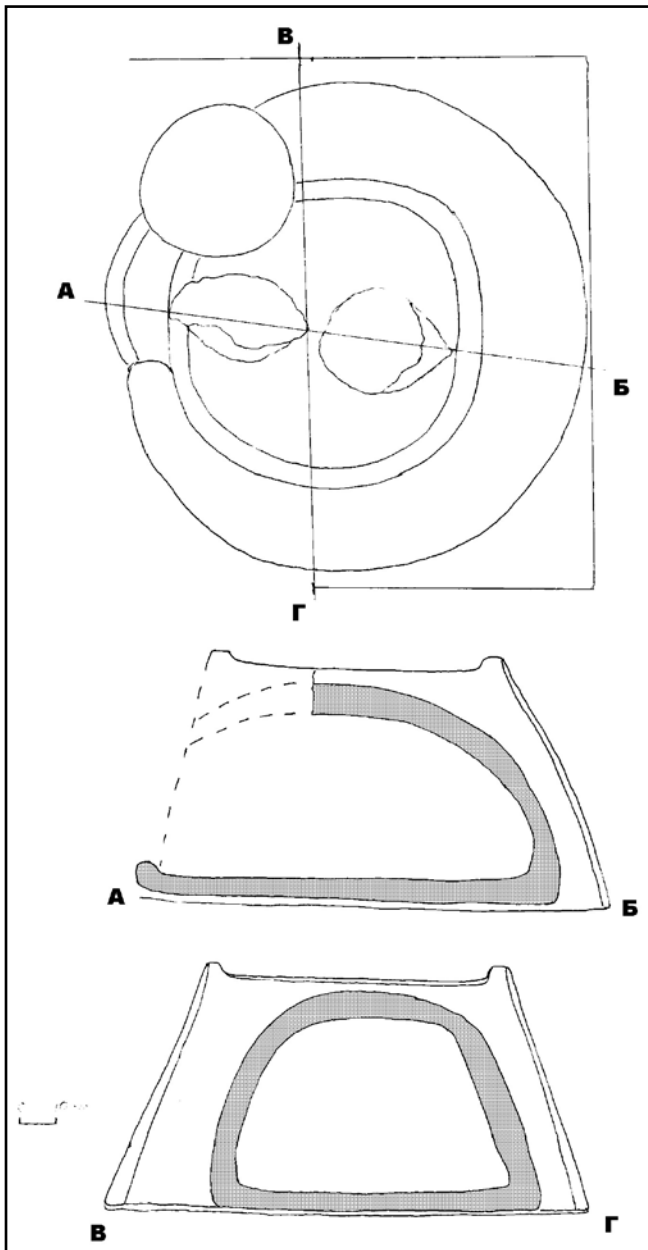

Рис. 2 Глинобитна піч XIII ст. з Путивля

тонкий прошарок (1-1,5 см) темного культурного шару, що добре стратиграфічно простежувався в білому материковому піску.

Материк був піщаним, тому опалювальний пристрій зводився на підлозі будівлі в штучно збитому масиві глини, спеціально принесеної для цього. Стратиграфічні спостереження не зафіксували використання при будівництві печі дерев'яного каркасу з кілків чи прутів, каміння і глиняних вальків. Також піч не мала отворів, її склепіння було суцільним, без слідів ремонту, а обвал склепіння над устям, очевидно, став причиною відмови від використання даного опалювального пристрою.

Обмеженість досліджуваної території не дала можливості простежити залишки споруди, в якій була збудована піч. За 30 см південніше печі, в материк підлоги і в стінках траншеї з глибини 0,65 м, під шаром з будівельними рештками чітко читався контур ями, що перерізала споруду. Стратиграфічні спостереження, глибина, на якій виявлено опалювальний пристрій, колір і морфологія заповнення навколо нього дають можливість стверджувати, що споруда була напівземлянкою, заглибленою на 1,1 м від денної поверхні.

На жаль, в ході розчистки печі не було виявлено матеріалів, які б дозволили встановити час існування даного об'єкта. Для відповіді на це питання у нас бракує даних. Проте, з огляду на характерні особливості конструкції і розташування опалювального пристрою, можна припустити, що він був споруджений в житлі-напівземлянці, орієнтованій кутами за сторонами світу. Піч стояла поруч зі входом, у південному куті житла, була повернута устям на захід, до входу, який містився в південно-західній стіні.

На основній території Чернігово-Сівєрщини напівземлянки були переважаючим типом жител як в XI ст., так і в XII-XIII ст. Напівземлянкові житла виглядали досить однотипово: заглиблення підлоги від рівня поверхні залежало від місцевих умов і коливалось від 0,3 до 0,8 м, а в лісовій зоні часто перевищувало 1 м; піч розташовували поруч зі входом, повернутою до нього устям; черинь зазвичай знаходився на рівні підлоги.

З другої половини X-XI ст. на цій території починають з'являтися круглі печі, виліплені з глини, а в XII-XIII ст. у напівземлянках вже застосовуються виключно круглі, глинобитні печі. Вони ставились поруч із входом до житла і були повернуті до входу устям. Південна орієнтація розташування входу в напівземлянкових житлах XII-XIII ст. витримувалась менш строго, ніж в ранніх житлах [7, 138-140]. За сукупністю ознак, отриманих в ході розчистки печі й спостережень за стратиграфією в прирізці й траншеї, та аналогіями на інших територіях даний об'єкт можна віднести до XIII ст. і пов'язати з поселенням «Молокозавод» XI-XIII ст.,

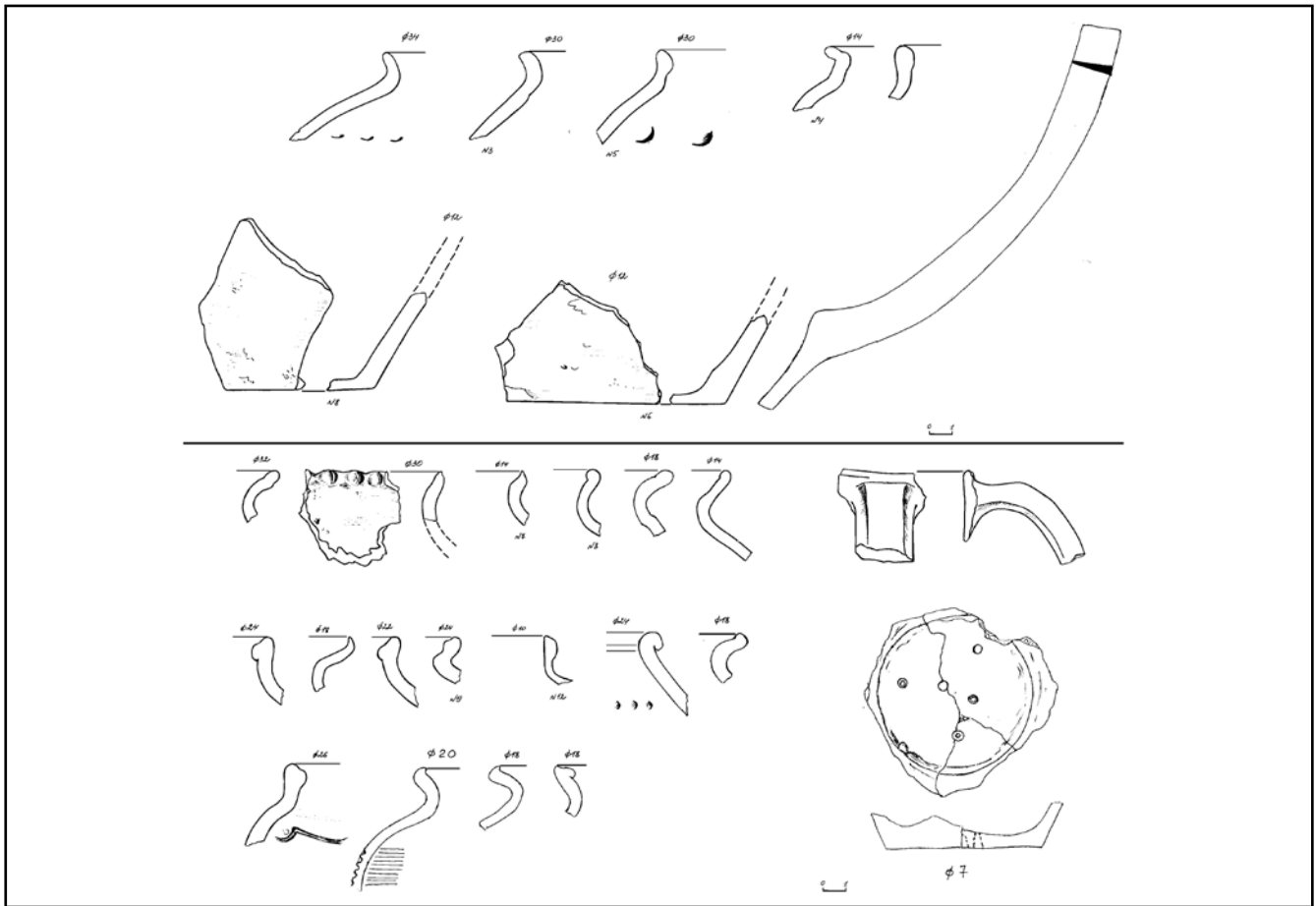

Рис. 3 Матеріали з досліджень в Путивлі 2008-2010 рр.: 1-матеріали XV-XVI ст. з підвалу по вул. Воровського; 2-зразки давньоруського посуду з поселення «Молокозавод» (вул. Островського)

виявленим Д.Т. Березовцем у 1947 р. та обстеженим О.В. Сухобоковим у 1982 р. [8, 68]

Даному припущенню не суперечать матеріали з об'єкта, який перерізав житло в південній частині й спускався на 10 см нижче його підлоги. Очевидно, це був підвал, профілі якого добре читалися в стінках траншеї. Заповнення об'єкта було чорним, насиченим органікою. В ньому траплялись фрагменти гончарного посуду, уламок серпа і великий кварцитовий валун.

Керамічний матеріал, виявлений у третьому відрізьку траншеї, представлений фрагментами гончарного посуду. Це горщики з дуже короткою, циліндричною, дещо потовщеною або з різким перегиномшийкою. Вінця посудин слабопрофільовані, потовщені, з округлим зовнішнім або загнутих всередину краєм. Їх плічки орнаментовані нігтьовими і насіннеподібними заглибленнями, врізними горизонтальними лініями (рис. 3, 1).

Конструктивно кераміка близька до посуду післямонгольського часу, але відрізняється від подібного посуду XII-XIII ст. Григорівки [9, 138-141] та посуду XIII- XIV ст. із Озаричів і Комарівки. В цілому кераміка характерна для Середнього Подніпров'я другої половини XIII-XV ст. за класифікацією М.П. Кучери [10, 80-81, 47-48].

Крім посуду, в заповненні підвалу був виявлений уламок залізного серпа. Довжина леза, що збереглось (по прямій лінії) – 18,5 см, ширина – 1,7 см, довжина черешка від основи – 5 см. На підставі запропонованого В.П. Левашовою графічного визначення кутів різання, які вважаються показником продуктивності серпа, знайдений екземпляр можна віднести до південно-руського типу [7, 224-225]. За основними і найбільш стійкими ознаками вказаної класифікації для серпа маємо такі показники: відстань від початку клинка до вістря – близько 25 см, висота дуги – 7 см (1/3 відстані першого показника), кут між черешком і початковою частиною клинка – 60°, кут різання – 50°. Такі серпи стоять між давньоруськими і сучасними, тому у даному випадку його можна віднести до XIV-XVI ст., що не суперечить керамічному комплексу. Очевидно, цим же часом слід датувати і сам об'єкт – підвал.

Провівши розкопки на городищі Микільська Гірка, розташованому за 20-30 м на схід від водогінної траншеї, О.В. Сухобоков прийшов до висновку, що населення в середині – другій половині X ст. залишило городище і десь з кінця X-XI ст. його територія почала використовуватись як могильник, особливо інтенсивно у XII-XIII ст. [4, 26]. Підтвердженням цього є рештки поховання, виявлені у п'ятому відрізьку водогінної траншеї, за 15 м на північ від печі [6, 18].

Отже, враховуючи все сказане вище, можна стверджувати, що напівземлянка і піч, виявлені в ході земляних робіт, були споруджені у XIII ст. і відносяться до східної околиці поселення «Молокозавод».

Також роботи проводились за 50 м на захід від траншеї, денавул. Островського (територія поселення «Молокозавод») уздовж краю плато було закладено 2 шурфи на відстані 20 м один від одного [11, 27]. В обох шурфах виявлений потужний культурний шар 1,8-2 м, насичений культурними рештками давньоруського та пізнішого часу – XVII-XVIII ст. Серед керамічного матеріалу, крім фрагментів давньоруських горщиків XII-XIV ст., були знайдені фрагмент горла амфори з ручкою і денце гончарної посудини спеціального призначення (рис. 3, 2). До спеціального посуду належить денце діаметром 7 см з п'ятьма просвердленими отворами. Такі посудини пов'язані зі смолокурним виробництвом. Вони установлювалися на призначену для збирання дьогтю посудину і служили для його проціджування.

Дослідження і спостереження за земляними роботами на території Путивля залишаються актуальними і мають важливе значення для визначення історичної топографії давньоруського міста, встановлення меж його посаду та в розробці питань соціально-економічного розвитку Путивля і його округи на всіх історичних етапах.

Посилання

1. Березовець Д.Т. Дослідження на території Путивльського району Сумської області // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. III. – К., 1952. – С. 242-250.
2. Богусевич В.А. Розкопки в Путивльському кремлі // Археологія. – Т. XV. – К., 1963. – С. 165-174
3. Рыбаков Б.А. Раскопки в Путивле // Археологические открытия 1965 г. – М., 1966. – С. 154-156
4. Сухобоков О.В. Отчет о работах по исследованию Путивля и его окрестностей (1979 - 1981). // Науковий архів Сумського обласного краєзнавчого музею (далі – НА СОКМ)
5. Сухобоков О.В. Древнерусский Путивль и его округа (по материалам археологических исследований). – Путивль, 1990. – 152 с.
6. Білинська Л.І., Євтушенко О.В., Удовіченко О.А. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 2009 р. (Недригайлівський, Охтирський, Путивльський, Сумський, Тростянецький район) // НА СОКМ
7. Чернецов А.В., Куза А.В., Н.А. Кирьянова Земледелие и промыслы / Древняя Русь. Город, замок, село // Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 томах. – М., 1985. – С. 219-242
8. Сухобоков О.В., Юренко С.П. Отчет о работах Левобережной славяно-русской экспедиции в 1982-1983 гг. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, ф. е. 1983/38, № 20903-20905.
9. Південно-руське село IX-XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури): Навч.-метод. Посібник / Ред. Кол.: О.П. Моця (керівник), В.П. Коваленко, В.О. Петрашенко. – К.: ІЗМН, 1997. – 180 с.
10. Беяева С.О., Кубишев А.І. Поселення Дніпровського Лівобережжя X-XV ст. (за матеріалами поселень поблизу сіл Комарівка та Озаричі). – К., 1995. – 110 с.
11. Білинська Л.І., Удовіченко О.А. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області у 2010 р. // НА СОКМ.

Билинская Л.И. Новые материалы из археологических разведок древнерусского Путивля

В статье представлены материалы, которые были обнаружены в результате шурфовки и наблюдений за земляными работами в ходе проведения археологических экспертиз при отводе земельных участков на территории г. Путивль Сумской области.

Интересные материалы были получены при исследовании двух участков территории посада древнерусского Путивля. В ходе наблюдений за земляными работами на ул. Воровского была обнаружена глинобитная печь XIII в. и материалы XIII-XVI вв. На втором участке, что находится на ул. Островского, во время шурфовки выявлены фрагменты посуды XI-XIV вв. и керамические материалы, свидетельствующие о производстве дегтя.

Ключевые слова: Археологическая экспертиза, глинобитная печь, древнерусская керамика, производство дегтя.

Bilinska L.I. New materials from archaeological explorations of Old Russian Putyvl

The article contains materials that were discovered as a result of digging and earthwork observations, when the archaeological examinations at allotment of plots on the territory of Putyvl (Sumy Oblast) were conducted.

Interesting materials were obtained during the research of the 2 plots of posad of Old Russian Putyvl. During the earthwork observations in Vorovskogo Street , 13th-century adobe stove and materials of 13th-16th centuries were discovered. On the second plot of the land, in Ostrovskiy Street , fragments of crockery of the 11th-14th centuries and ceramic materials that give evidence of tar production were found.

Key words: Archaeological examination, adobe stove, Old Russian ceramic, tar production.

04.04.2011 р.

УД: 94(477.51)«11»930.2

І.К. Чугаєва

МЕТОДИКА ВИДІЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКИХ ЛІТОПИСНИХ ФРАГМЕНТІВ XII СТ. У КИЇВСЬКОМУ ЛІТОПИСІ

У статті розглядаються критерії виокремлення чернігівських літописних фрагментів XII ст. у Київському літописі на основі аналізу літописної інформації про Чернігово-Сіверщину. Пропонується методика виділення чернігівських фрагментів не лише за допомогою змісту тексту літопису та текстології, а й контент-аналізу.

Ключові слова: чернігівські літописні фрагменти, літописна інформація про Чернігово-Сіверщину, Київський літопис, частотність згадування, методика.

Складна структура Київського літопису XII ст. до сьогодні є предметом досліджень істориків [23; 12]. Інтерес дослідників стосується також і походження детальної літописної інформації про місцеві справи удільних князівств XII ст., зокрема, Чернігівського. Єдиної думки у вчених з цього питання немає.

Увесь масив інформації чернігово-сіверського походження у складі Київського літопису XII ст.